

ÓVODÁK ÉS SZÜLÖK – VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK –

AZ ISKOLA ELŐTTI NEVELÉS GYAKORLATÁT nemzetközi kitekintésben vizsgálva eltérő megoldásokkal találkozunk. Egyes országokban a család nevelő szerepét erősítő támogatási rendszert építettek ki, mivel a közgondolkodás szerint a gyermekek korai életszakaszában a családnak van meghatározó nevelő, fejlesztő szerepe. Ennek megfelelően az otthoni nevelést megkönnyítő, illetve a gyermekével otthon maradó szülő feladatkörét támogató intézményrendszert működtetnek (pl. Svájc, Finnország). Más országokban a korai nevelés és gondozás terén inkább az intézményes keretben megvalósított nevelési/gondozási programokat tartják előnyösnek, ezért preferenciát élvez az intézményi kapacitások növelése, szemben a családok számára közvetlenül nyújtott szolgáltatásokkal (pl. Franciaország, Belgium). Ez a szándék többnyire együtt jár a munkaerőpolitikai célkitűzéssel, hogy a nők gyermekszülést követően minél hamarabb munkába állhassanak, ha nem is teljes munkaidős foglalkoztatottként. Szélesebb kitekintésben, néhány OECD tagország esetében megfigyelhető, hogy semlegesek abban a kérdésben, vajon a gyermekek számára a családi vagy az intézményes keretben biztosított ellátási formák a megfelelőbbek.

A gyermekek részvételi arányszámai alapján a hazai gyakorlat a gyermekek 3 éves koráig a család nevelő funkcióját részesíti előnyben. Erre utalnak a gyermek 3 éves koráig terjedően a szülőknek biztosított nevelési/gondozási célú támogatások, illetve az intézményes ellátás kapacitásainak alacsony volumene.¹ A gyermek 3 éves korát követően azonban az intézményi ellátás fontossága megnő, bizonyos értelemben akár az intézményes ellátás dominanciájáról is beszélhetünk.² A 3–6 év közötti korosztály 92 százaléka részesül óvodai, vagy szükség szerint más intézmény által biztosított ellátásban.³ A részvételi arányok ilyen magas szintje nemzetközi viszonylatban is előkelő helyet biztosít Magyarországnak – kedvezőtlenebb képet csak akkor kapunk, ha az ellátások minőségét, differenciáltságát és elérhetőségét is figyelembe vesszük.

1 A férőhelyek a 18–36 hónapos gyermekek 10 százalékának elhelyezését teszik lehetővé. In: A kisgyermekkori nevelés és gondozás irányelvei – Magyarországi Országjelentés az OECD „A kisgyermekkori nevelés és gondozás szakmapolitikájának tematikus vizsgálata” című programjához. Országos Közoktatási Intézet; Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet; 2005.

2 Az a gyermek, aki az óvoda teljes nyitvatartási idejében óvodában van, több időt tölt az intézményben, mint otthon.

3 Oktatási Minisztérium: Oktatás-statisztikai évkönyv 2004/2005; OM. 2005.

Szülői szuverenitás

Az intézményes ellátás domináns szerepe a 3–6 éves korosztály nevelésében nem jelenti a szülők gyermeknevelési feladatkörének bármiféle korlátozását. Az Óvodai nevelés országos alapprogramjának bevezető sorai ennek megfelelően alapelveként fogalmazzák meg, hogy „a gyermek nevelése elsősorban a család joga és kötelessége, s ebben az óvodák kiegészítő szerepet játszanak.” Általában véve elmondható, hogy a szülők szuverenitásának tiszteletben tartása rendkívüli módon jellemzi a hazai közgondolkodást. A társadalmi nyilvánosság terében kivételesnek tekinthetők az olyan tartalmú „megszólalások”, melyek a szülők felelősségét hangsúlyozzák abban a vonatkozásban, hogy a gyermekeiket milyen egészségi, lelki, szellemi állapotban küldik az óvodába (vagy később az iskolába). Más országokban, így például Angliában nem tekinthető szokatlannak, ha egy politikai párt (A Munkáspárt) azt hangoztatja, „hogy a rosszul teljesítő tanulók szüleit felelősségre kell vonni”, vagy ha a közszereplők „a szülőket igyekeznek rávenni, hogy magánórák formájában fektessenek be gyermekeik taníttatásába.” A szülői felelősség, szerepvállalás gondolatköre a „fejlődő országokban” is nagy hangsúlyt kap. Miközben a rendkívüli szegénységben élő gyerekek körében igyekeztek növelni az intézményes nevelés/tanítás szerepét, felismerték, hogy az intézményes nevelés/tanítás sok esetben azért bizonyul alacsony határfokúnak, mert megkezdése a gyermek 3 éves korában már kései. A tanulás a születéssel kezdődik, és mindenfajta intézményes formában felkínált nevelési/tanulási lehetőség csak arra építhet, amit a gyermek életének legelső szakaszában „elsajátított”. Ebből következően az otthoni környezet tekinthető a gyermek első és legfontosabb fejlesztő közegének, és ezen belül a szülők az első és legfontosabb „pedagógusoknak”. E felismerésből fakadóan a kisgyermekkorai fejlesztésre szánt erőforrásokat a szülők – elsősorban az anyák – és a családok fejlesztésének területére összpontosították. A szülők, a család meghatározó fontossága a gyermek intézményes nevelhetősége/taníthatósága szempontjából tehát több – alapvetően eltérő gazdasági és kulturális feltételek között működő – társadalomban is megfogalmazódott.

A szülő szerepe a gyermek korai életszakaszában Magyarországon kevésbé központi témája az oktatáspolitikának, ami részben magyarázható azzal, hogy az európai kontinensen a nevelés és oktatás ügyét jobbra általános társadalmi (szociológiai) jelenségként tekintik elemzendőnek, és kevésbé tárgyalják annak pszichológiai vonatkozásait. Ebből következően a gyermekek legelső életéveinek kiemelt fontossága – amit inkább a pszichológiai, semmint a szociológiai megközelítés képes nyomatékosítani – kevésbé érvényesül meghatározó szempontként a közgondolkodásban, a szakmai diskurzusokban, illetve a társadalompolitikai célkitűzések alakításában. Kontrasztként említhető, hogy a tanulás eredményességét felmérő és az amerikai tudományosságtól jelentős mértékben befolyásolt OECD PISA vizsgálatok legközelebbi – 2006-os – fázisában kitüntetett figyelmet kívánnak szentelni a szülők által „hozzáadott érték” felmérésének, tudván, hogy a szülők céljai, aktivitása és „nevelési stílusa” ugyanúgy meghatározó szerepű a tanulók iskolai

teljesítménye szempontjából, mint szocio-ökonómiai státusuk. A vizsgált dimenziók bővítése során a szociológiából ismerős „kulturális és vagyoni tőke” felmérése mellett láthatóan pszichológiai tényezőket is be kívánnak vonni a tanulói teljesítmények értelmezésébe.

Az Európai Unióhoz tartozó Magyarországon fokozatosan növekszik a közösségi oktatásfejlesztési teóriák befolyása. Ehhez kapcsolódóan az egész életen át tartó tanulás koncepciójának érvényre jutása, az informális tanulás jelentőségének hangsúlyossá válása teszi lehetővé, hogy a család és a szülők szerepe kritikai diskurzusok tárgyává váljék a hazai közgondolkodásban. Látható azonban, hogy ellenerők is hatnak. A gyors sikerekre és szavazat-maximalizálásra törekvő politikai pártok óvakodnak utat engedni olyan szakmai diskurzusoknak, melyek a szülői szerepből fakadó „kötelezettségeket” a meglévő törvényi kereteken túlmutatva értelmeznék, amelyek alapján kijelölhető lenne a szülői felelősség köre a gyermek óvodai/iskolai felkészültsége – taníthatósága – szempontjából. Elvileg lehetséges lenne olyan elvárások társadalmi megalapozásán fáradozni, melyek a családi interakciók minőségét, a gyermekek után járó támogatások felhasználását a gyermek tanulási sikerei felől értelmezve orientálnák.⁴ A szavazat-maximalizálás szempontjából azonban sokkal kedvezőbb a család „minőségfejlesztése” helyett az oktatási közszolgáltatások kontroll alatt tartása, az intézményműködés szolgáltató jellegének erősítése, fokozva ezzel a szülők „komfortérzetét”.⁵ (Ez utóbbi törekvés természetesen nem tisztán oktatáspolitikai eredetű, inkább a fogyasztói társadalom kiépülésével együtt járó ideológiák érvényre jutásának következménye.) Felvethető, hogy az ún. civil-szféra szervezetei, mozgalmi tematizálhatnák a szülői felelősség kérdéskörét, azonban kevésbé várható, hogy a szülő szervezetek saját tagságuk számára fogalmazzanak meg ajánlásokat. Ismert továbbá, hogy hazai viszonyok között a civil-szféra kommunikációs befolyása gyengének tekinthető, összevetésben a hivatásos médiával, illetve a kormányzati kommunikációval, nem beszélve arról, hogy az állami támogatások következtében e szféra függetlensége is megkérdőjelezhető.

Bevezető soraink célja, hogy magyarázatot adjunk arra, miért tematizáltuk a szülőkre és az óvodákra kiterjedő – alább ismertetendő – kutatásunkat oly módon, hogy az óvodák aktivitása, szerepe, értékelése lényegesen nagyobb teret kapott a vizsgálatban, mint a szülői oldal hasonló szempontok alapján megvalósuló felmérése. Magyarországon a szülői szerepkörre vonatkozó kérdések, inkább az abúzusok – pl. a családban megvalósuló gyermekek elleni erőszak – mentén kerülnek nyilvános megtárgyalásra, mintsem gyermekcentrikus, pozitív jövőképek mentén. Az e tekintetben adott kontextushoz illeszkedően kutatásunkban kerültük a család belvilágának, a szülő-gyermek kapcsolatnak a tematizálását. A szülőket az óvodáról kérdeztük, nem vizsgálva a gyermekük irányában meglévő felelősségérzetüket,

4 A család fogalmába a gyermeküket egyedül nevelőket is beleértjük.

5 Jellemző, hogy a 2002–2003-ban lezajlott pedagógus titoktartási kötelezettség vitában „a kérdés tán legérzékenyebb aspektusa: a pedagógusnak a *szülővel szembeni* titoktartási kötelezettségének értelmezése” volt. <http://www.om.hu/main.php?folderID=313&articleID=2054&ctag=articlist&iid=1>

ambícióikat, elvárásaikat, melyek minden bizonnyal megmutatkoztak volna, ha a vizsgálat során az óvodákat is megkérdezzük – természetesen a szülőkről.

Az országos szülővizsgálat

Az Oktatási Minisztérium megbízásából 2001/2002 folyamán a magyar óvodarendszer egészére kiterjedő vizsgálat valósult meg.⁶ Fő célkitűzés annak feltárása volt, hogy a korábban bevezetett dokumentum, „Az óvodai nevelés országos alapprogramja” mennyiben befolyásolta az óvodák életét. Az Oktatáskutató Intézet⁷ az óvodás gyermekek szüleinek körében folytatott részvizsgálatot. A felmérés megvalósítását időszerűvé tette, hogy az oktatásügyi kutatások és a korszerűsített intézményi adatgyűjtés ellenére országos szinten viszonylag keveset tudunk a szülők és az oktatási intézmények kapcsolattartásáról, együttműködéséről vagy érdeküközéseiről. Pedig az óvodák „szolgáltató” jellegének megerősödése, a minőségbiztosítási rendszerek elterjedése – különösen a partnereközpontú működést biztosító minőségbiztosítási rendszer –, valamint egyes térségekben az intézménybezárások és átszervezések keltette aggodalom azt eredményezték, hogy a korábbiakhoz képest megélenkült és új elemekkel bővült a szülők és az óvodák közötti kapcsolat.

Vizsgálatunk kiterjedt a szülők óvodaválasztási stratégiájára, a választást leginkább befolyásoló tényezőkre, illetve a szülők igényeire. Felmértük azokat a tényezőket, melyek meghatározóak a szülő-óvoda kapcsolat alakulásában és értékeltetük a szülőkkel gyermekük óvodáját, így számos mutató alapján kaptunk képet az óvodáztatással kapcsolatos társadalmi elégedettségről.

A vizsgálat mintája és módszere

A gyermeküket óvodáztató szülőkre vonatkozó vizsgálat adatfelvétele országosan reprezentatív mintán⁸ 2001 áprilisában zajlott, 470 intézmény – az óvodák 10,2 százalékanak – bevonásával. A szülők körében 88 százalékos volt a válaszadási arány – összesen 4138 kérdőívet kaptunk vissza. A kérdőívet kitöltő szülők összetétele jellegzetes aránytalanságot mutat a nemek tekintetében: az édesanyák aránya 93 százalék volt. Az eredmény számszerűsítve fejezi ki azt a közismert gyakorlatot, hogy az óvodával való kapcsolattartás a családok részéről elsősorban az édesanyák aktivitásán alapul.

A vizsgálatba bevont szülők óvodás gyermekei életkoruk szempontjából egyenletesen oszlanak meg a 4–5–6 évesek korcsoportjában, ugyanakkor a 3 éves korúak alacsonyabb arányt képviseltek. Ez a megoszlás egybevág az óvodáztatás ama általános jellegzetességével, miszerint az idősebb gyerekek nagyobb arányban látogatják az óvodát. A kései beiskolázással összefüggő adat, hogy a vizsgálatba be-

6 A vizsgálat a következő intézmények együttműködésével valósult meg: Országos Közoktatási Értékelési és Vizsgaközpont, Országos Közoktatási Intézet, Oktatáskutató Intézet.

7 Mai nevén: Felsőoktatási Kutatóintézet – Professzorok Háza

8 Településméretre, intézményméretre és fenntartóra.

vontak körében 12 százalékos volt a 4 éven át, vagy annál is hosszabb időn keresztül óvodába járók aránya. Ugyanakkor a vizsgált gyermekpopuláción belül 7 százalékot képviseltek azok, akiket csak a törvényileg kötelező iskola-előkészítő évrre írtak be szüleik.

A szülők óvodaválasztási lehetősége

A közoktatási törvény⁹ valamennyi szülő számára deklarálja az oktatási intézmény szabad megválasztásának jogát. A jogilag garantált lehetőség azonban önmagában nem jelent tényleges lehetőséget is. A szülők valamivel több, mint fele állította, hogy nem volt valós választási lehetősége, amikor gyermekét óvodába íratta. Fontos minősítő jellemzője a hazai óvodarendszernek, hogy a szabad óvodaválasztás törvényileg garantált joga a családok többsége számára (53 százalék) nem párosul tényleges választási lehetőséggel (1. ábra).

Az óvodaválasztás lehetősége a megkérdezett családok 16 százaléka számára jelent két intézmény közti választást. Közel ugyanennyien – 17 százalékos arányban – vannak azok a családok, melyek három óvoda közül választhatnak. Négy intézmény közül választhat a családok további 7 százaléka, és ugyanilyen arányban véltek elérhetőnek öt vagy annál is több intézményt.

1. ábra: A szülők óvodaválasztási lehetősége (N = 4131) (%)

A választás lehetősége – az óvodahálózat térbeli jellemzőiből adódóan – leginkább a városokban élők számára adott. A fővárosban élő szülők 83 százaléka ítélete úgy, hogy több intézmény közül választhatott óvodát. Feltételezzük, hogy elsősorban a peremkerületekben lakók tartoznak abba a 17 százalékba, akik – bár közigazgatásilag a fővárosban élnek – nem rendelkeznek reális óvodaválasztási lehetőséggel.

Nincs különbség a megyei jogú városokban, megyeszékhelyeken, valamint az egyéb városokban élő családok között az óvodaválasztás lehetőségének tekintetében: az említett településtípusok esetében a megkérdezettek 79 százalék jelezte, hogy több intézmény közül választhat. A településméret további csökkenésével azonban a lehetőségek is szűkülnek. A nagyközségekben élőknek már csupán 47 százaléka választhat több óvoda közül, míg a községekben lakók között ez az arány mindössze 11 százaléknak adódott.

A szülők óvodaválasztási lehetőségeinek megyei szintű áttekintése – Budapest mellett – Csongrád és Hajdú Bihar megyéket jelzi kedvező helyzetűnek. Az orszá-

⁹ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.

gos átlag (47 százalék) körüli arányszám jellemzi a Baranya megyét, Békés megyét és Komárom-Esztergom megyét összekötő „háromszög” által határolt területeket – Fejér és Csongrád megye kivételével. Rajtuk kívül a Nyugat-Dunántúli Régió két megyéje (Vas és Zala) tartozik ebbe a csoportba. Az óvodaválasztás reális lehetőségét az Észak-Magyarországi Régió három megyéjében, valamint a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében nélkülözik a legnagyobb arányban az ott élők. Hasonló a helyzet a Dunántúl középső vonalában – Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Somogy megyékben, valamint Fejér megyében.

2. ábra: A szülők óvodaválasztási lehetőségei megyénként (N = 4130) (%)

Legsötétebb: a szülők 70–83 százalékának van tényleges óvodaválasztási lehetősége; sötét: a szülők 56–69 százalékának van tényleges óvodaválasztási lehetősége; szürke: a szülők 43–55 százalékának van tényleges óvodaválasztási lehetősége; világos: a szülők 28–42 százalékának van tényleges óvodaválasztási lehetősége.

3. ábra: Az óvodaválasztás lehetőségének kihasználása (N = 1945) (%)

Az óvodaválasztás lehetőségének kihasználása eltérő mértékű a választás tényleges lehetőségével rendelkező szülők körében – ők a kérdezettek 47 százalékát adják. A legtöbben (41 százalék) két intézményt keresnek fel személyesen, hogy döntést hozzanak, hova íratják majd gyermeküket. 20 százalék azoknak az aránya, akik három intézményt látogatnak meg. A „legigényesebb” szülők mintegy 7 százalékban képviseltették magukat a mintában – ők négy vagy annál is több intézményt ismernek meg, mielőtt kiválasztanák a gyermekük számára leginkább megfelelőt.

A választás lehetőségével nem él – legalábbis nem keres fel több intézményt – a szülők csaknem egyharmada (32 százalék). Az óvodákkal való szülői elégedettség alapján feltételezzük, hogy körükben sokan lehetnek, akik az első meglátogatott intézményt megfelelőnek találták, így más óvodákat már nem is kerestek fel.

Az óvodaválasztás szempontjai

A családok óvodaválasztása folyamat, amelynek során a szülők több szempont egyidejű érvényesítése alapján alakítják ki végleges döntésüket. Az alábbi diagram a szülők óvodaválasztását befolyásoló tényezők fontosságát jelzi a tényleges intézményválasztási lehetőséggel¹⁰ rendelkezők körében. A legtöbb szülő esetében választást befolyásoló tényezőnek bizonyult az intézmény felkeresése alkalmával szerzett személyes tapasztalat, illetve az intézmény könnyű elérhetősége. Mindkét szempontot közel kétharmad arányban tartották fontosnak a szülők.

4. ábra: Az óvodaválasztást befolyásoló tényezők a tényleges választási lehetőséggel rendelkező szülők körében (N = 1275-1628) (%)

Kisebbségi jelentősége volt az ismerősök, barátok ajánlásának, ezt a családok 42 százaléka ítélte fontosnak. A szülők egyharmad része veszi figyelembe óvodaválasztáskor fontos tényezőként azt, hogy a gyermek játszótársai mely intézménybe járnak. A rokonok és családtagok ajánlását a szülők egynegyed része tartotta fontos tényezőnek, ami alig tér el az óvodáról írásos tájékoztatót fontosnak tartó szülők arányától. Védőnő vagy gyermekorvos tanácsait a családoknak 16 százaléka tekintette érdeminek az óvodaválasztáskor.

Az óvodában dolgozók ajánlása a szülők 22 százalékát befolyásolta jelentős mértékben. Ez az arány még az írásos tájékoztató anyagok befolyásoló szerepénél is (27 százalék) alacsonyabb. Mindez annak ellenére van így, hogy tudjuk, a szülők az óvodaválasztás folyamán – néhány százalékuk kivételével – személyesen felke-

¹⁰ Korábbiakban jeleztük, hogy a szülők 53 százaléka nem rendelkezik reális óvodaválasztási lehetőséggel.

resik az óvodát. Feltételezzük, hogy a szülők elfogultnak tekintik a saját óvodájukat bemutató és általuk ekkor még kevésbé ismert pedagógusokat. A feltételezés valószínűségét erősíti, hogy az ismerősök és barátok ajánlását fontosabbnak ítélik csaknem kétszeres arányban voltak (42 százalék), mint az óvodában dolgozók ajánlását fontosnak tartók.

Településtípusonként eltérő arányban válaszolták a szülők, hogy jelentősen befolyásolta választásukat az óvoda közelsége. A fővárosban élő szülők 24 százaléka jelezte, hogy az óvoda közelsége döntő fontosságú volt a számára. Ugyanez a tényező 51 százalékra módosul a települési hierarchiában lefelé haladva, elérve a községeket. A fővárosban élők tehát „mobilabbak” az óvodaválasztáskor, kevésbé köti őket az a szempont, hogy az óvoda „kényelmesen” elérhető közelségben legyen. A választási lehetőségek korábban ismertetett adatait is figyelembe véve látható, hogy a fővárosban élők kitüntetett helyzetben vannak az óvodaválasztási lehetőségek tekintetében.

Az óvodák oldaláról értelmezve az adatokat, látszik, hogy a fővárosban működő intézmények tágabb vonzáskörzettel rendelkeznek, mint más települések intézményei. A fővárosi szülők általunk mért „szolgáltatás-érzékenységet” figyelembe véve feltételezhető, hogy vonzó pedagógiai szolgáltatásokkal, külön programokkal és egyéb szülői igények kiszolgálásával eredményes intézményfejlesztési stratégia alakítható ki a budapesti intézményekben. Ha a szülők körében híre megy, hogy valahol többet, jobbat nyújtanak számukra, mint más óvodában, akár távolabbról is odajaratják gyermeküket.

A szülők 60 százaléka tekintette fontosnak az óvodaválasztást befolyásoló tényezők közül az óvoda közelségét, gyors elérhetőségét. Ez az attitűd bizonyosan szerepet játszik abban, hogy 15 perc vagy annál rövidebb idő alatt a gyermekek 86 százaléka éri el óvodáját reggelente, 20 perc vagy annál rövidebb időn belül pedig a gyermekek 93 százaléka jut óvodájába. A 1/2 óránál hosszabb idő alatt óvodába jutó gyermekek aránya mindössze 1 százalék körüli.

Településtípusok szerint vizsgálódva látható, hogy a hosszabb ideig utazók körében a Budapesten élő szülők (és óvodások) vannak a legnagyobb arányban. Mindez nem csupán a fővárosi közlekedést jellemző reggeli csúcsforgalmakkal függ össze, hanem azzal is, hogy a fővárosban élnek legnagyobb arányban azok a szülők, akik az általuk megfelelőnek ítélt „minőségi óvodáztatás” érdekében hajlandóak gyermekükkel a hosszabb utazás nehézségeit vállalni.¹¹

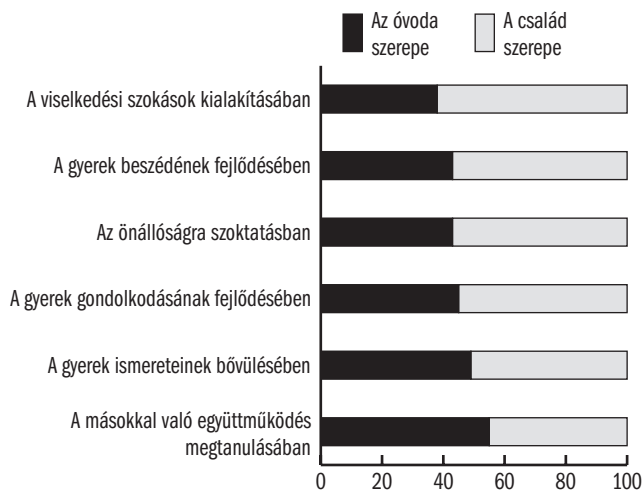
Szerepmegosztás a család és az intézmény között

Hipotézisünk szerint a család és az óvoda harmonikus együttműködésének alapja – és a gyermekek közvetlen érdeke – az otthonokban és az intézményekben alkalmazott nevelési elvek hasonlósága (*Epstein 1995*). A szülők és az óvodapedagógusok

¹¹ Adataink alapján nem vizsgálható, de feltételezhető, hogy a fővárosban élő szülők – a vidéken élőkhez viszonyítva – munkába menet több olyan helyszínt is érintenek, ahol gyermekük óvodáztatására lehetőségek nyílna.

nevelési elvei közötti kapcsolatra vonatkozó kérdéseinkre a megkérdezettek több mint a fele (55 százalék) állította, hogy az óvónókkal azonos nézeteket vall. Valamivel több, mint egyharmad volt azoknak az aránya, akik néhány nevelési kérdésben eltérést érzékelnek az óvodapedagógusok és saját elképzeléseik között. Csupán 1,5 százalék azoknak a szülőknek az aránya, akik nevelési elveik többségét eltérőnek tartják az óvónók által alkalmazott nevelési elvektől, és 0,5 százalékban képviselték magukat azok, akik alapvetően más nevelési elveket vallanak, mint az óvodában elfogadottak. E szülői csoportok esetében minden bizonnyal konfliktusok sorozata kíséri gyermekük óvodáztatásának folyamatát. Egészében véve azonban világosan látható, hogy az óvodai nevelés könnyűszerrel összeegyeztethető a családi neveléssel. Ugyanakkor az óvoda, illetve a család szerepét firtató kérdéseinkre adott válaszokból kiderül, hogy a szülők nevelési területenként eltérően – 38–55 százalék között – tulajdonítanak jelentőséget az óvodának.

5. ábra: Az óvoda és a család szerepe a gyermek nevelésében (N = 4131) (%)

Az átlagadatok jelzik, hogy a gyermek viselkedési szokásainak kialakítása terén, az önállóságra szoktatásban, a gyermek gondolkodásának és beszédének fejlődésében és a gyermek ismereteinek bővülésében a család szerepét valamelyest meghatározóbbnak érzik, mint az óvoda szerepét (az óvoda fontosságának átlaga kisebb 50 százaléknál). Egyedül a gyermek másokkal való együttműködési készségének kialakításában – egy fontos szociális készség elsajátításában – tulajdonítanak a szülők az intézményes nevelésnek nagyobb jelentőséget (55 százalék), mint a családi nevelésnek.

Az óvoda elsődleges funkciója a gyermekek intézményen belüli nevelése/oktatása, feladatának ellátása során azonban befolyással lehet a szülők nevelési gyakorlataira is. A szülők partnereivé válva az óvodapedagógusok segítséget nyújthatnak a gyermeknevelés egyes felmerülő kérdéseinek megbeszéléséhez, megoldásához. Az

óvodának ilyen jellegű – tanácsadó és nevelési mintákat közvetítő – funkcióját a megkérdezett szülők egyértelműen visszaigazolták. 44 százalékuk jelezte, hogy nevelési tanácsokkal segítik őt az óvodapedagógusok, 36 százalékuk úgy ítélte meg, hogy nevelési kérdésekben részbeni segítségre számíthat az óvodapedagógusoktól. A szülők egyötöd része nem kap nevelési tanácsokat gyermeke óvodapedagógusától, ám ezen belül 12 százalék egyáltalában nem is igényli az óvodapedagógusok tanácsait, észrevételeit a nevelési kérdésekben.

6. ábra: Nevelési tanácsokkal segítik-e Önt az óvónők? (N = 4044) (%)

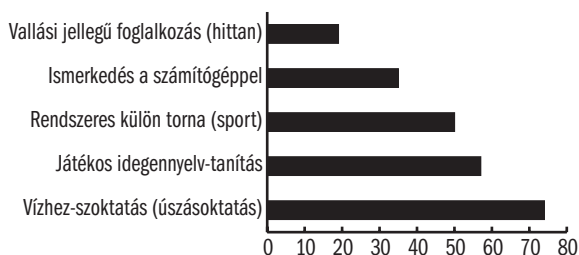
A szülőknek az óvodapedagógusok iránti bizalmát mérhetővé kívántuk tenni annak megkérdezésével is, hogy gyermekük beiskolázásának kérdésében mennyiben vennék figyelembe az óvodapedagógusok ajánlásait? A legmagasabb azoknak a szülőknek az aránya (47,6 százalék), akik meghatározó mértékben (81–100 százalék közötti arányban) hallgatnának az óvónők tanácsára. (40 százalék jelezte, hogy kizárólag az óvónők véleménye alapján döntene – azaz 100 százalékban az óvodapedagógusok véleményére hagyatkozna!) A szülők csaknem egynegyede körülbelül fele arányban venné figyelembe az óvónők véleményét és az egyéb forrásból származó véleményeket. A válaszadók körében 7,5 százalék azoknak az aránya, akik 40 százalékban vagy annál kisebb mértékben hallgatnának az óvónőkre, ha gyermekük beiskolázási időpontjának megválasztásában kellene dönteniük. Az óvodapedagógusok szakmai tekintélye tehát sok szülő számára meghatározó tényező gyermeke beiskolázása kérdésében.

Szülői elvárások – az óvoda vonzereje

Az óvodák „vonzereje” jelentős mértékben múlik azon, hogy az egyes intézmények milyen mértékben nyitottak a szülői elvárások irányában, illetve azon, hogy milyen válaszokat adnak a felismert szülői igényekre.

A szülői igények felmérése során a legnépszerűbb külön-foglalkozásnak a vízhez szoktatás bizonyult, melyet a válaszadók csaknem háromnegyed része tartott kívánatosnak gyermeke számára. A szülőknek több, mint a fele tartaná helyénvalónak, ha gyermeke játékos keretek között idegen nyelvet tanulhatna. A rendszeres külön-torna foglalkozás a szülők fele számára vonzó lehetőség. A vallási jellegű foglalkozások óvodai külön programként történő megvalósulását a szülők egyötöde tartotta gyermeke számára kívánatosnak.

7. ábra: Az óvodai külön-foglalkozások iránti szülői igények (N = 4138) (%)

A szülői igények jelzik, hogy gyermekük fizikális fejlődését kiemelten fontos kérdésként kezelik. Ennek megfelelően keresettek a sportolás és az úszás alkalmai. Az idegen nyelv tanításának korai – óvodai – megvalósításának időszereúségéről eltérő szakmai vélemények olvashatók. A szülők körében mindenestre többségben vannak azok, akik gyermekük későbbi sikeressége érdekében igénybe vennék a korai nyelvi fejlesztést. Az idegennyelv-tanulással némileg rokon jelenség – ha kevésbé is népszerű – a számítógép-használat korai megkezdésének támogatása, amelyre vonatkozó igények minden bizonnyal módosultak a „Brunszvik Teréz óvodai számítógépes program” hatására.

Mind a nyelvi fejlesztés iránti igény, mind a korai számítógép-használat igénye jelzi, hogy a gyermek kognitív készségeinek fejlesztése az óvodáztatás kapcsán fontos a szülő számára. A cél a sikeres iskolakezdés és a későbbi eredményes előmenetel. A szülők ez irányú törekvéseit egyértelműen jelzi, hogy több mint háromnegyed részük válaszolt igennel arra a kérdésre, vajon „beíratná-e gyermekét játékos iskola-előkészítő foglalkozásra?”.¹² A nemmel válaszoló 11 százalékba tartoztak azok a szülők, akik szerint az óvodai nevelés önmagában is felkészíti az iskolára, ezért felesleges külön foglalkozások keretében is fejleszteni a gyerek képességeit.

Az adatokból kirajzolódó szülői értékrendnek – a kognitív fejlesztés nagyra értékelésének – nyilvánvalóan megvannak az össztársadalmi szinten megmutatkozó előnyei, mégis tudatosítani kell, hogy az óvoda iskola-előkészítő szerepének esetleges túlértékelése hátrányos következményekkel járhat. A szülők között nem kevesen vannak, akik azzal az elvárással közelítenek gyermekük óvodájához, mintha annak valamiféle „előiskolaként” kellene működni.¹³ Számon kérik az óvodapedagógusokon az iskolai órák mintájára szervezett – irányított – foglalkozásokat, sürgetik, hogy a gyerekek napközben „minél több feladatlapot oldjanak meg”, és kezdjék el gyakorolni a betűk írását és az alpműveleteket. Az ilyen irányú szülői beállítódás széleskörű elterjedtsége megnehezíti az óvoda helyzetét, amikor gyermekközpontú – nem pedig oktatóközpontú – nevelési programja megvalósítására törekszik.

12 Tizenkét százalék nem tudott dönteni a kérdésben, 1,4 százalék pedig nem válaszolt. (n=4138)

13 Ezt erősítették meg a kutatás elővizsgálati szakaszában készült interjúk is.

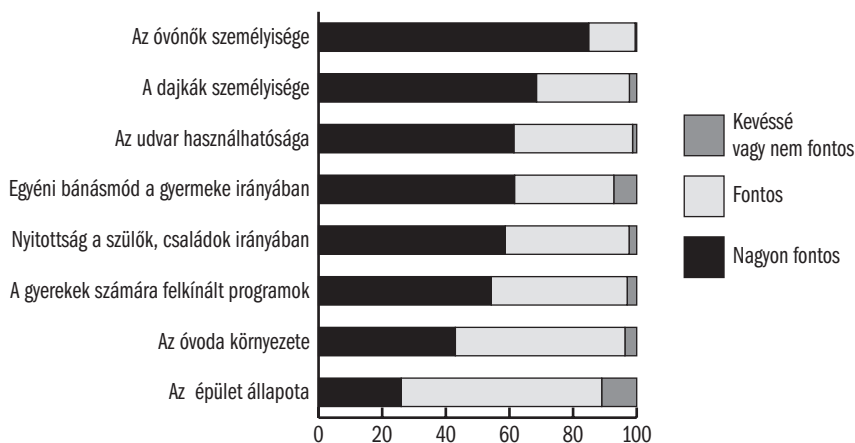
Az óvodák szülői értékelése

A szülők óvodáról alkotott véleményét nyolc változó segítségével próbáltuk megragadni. A válaszok alapján kialakult fontossági sorrend szerint az óvodáról alkotott szülői vélemény legfontosabb összetevője az óvodapedagógus személyisége – illetve a szülőben az óvodapedagógusról kialakult kép. A megkérdezettek 85 százaléka értékelte a kérdőívben szereplő négyfokú skálán nagyon fontosnak az óvodapedagógus személyiségét. A szülők véleményformálását meghatározó második legfontosabb tényezőnek a dajkák személyisége bizonyult. Ezt a szülők valamivel több, mint kétharmada (69 százalék) mondta nagyon fontosnak. Az adatok jelzik, hogy a szülők elsődlegesen az óvoda „emberi dimenziói” alapján alkotnak képet az intézményről. Ezt erősíti, hogy más emberi dimenziókat is fontosnak ítélték, ezek közé tartozik a gyerekek irányában tanúsított egyéni bánásmód (62 százalék), a szülők és családok irányában meglévő nyitottság (59 százalék), illetve a gyerekek számára felkínált programok (54 százalék).

Az óvoda „fizikai adottságainak” általánosságban kisebb jelentőséget tulajdonítanak a szülők, mint az óvoda „emberi dimenzióinak”. Igaz, a gyermekek játszóhelyének tekintett udvar használhatóságát még 62 százalékban tekintették „nagyon fontosnak”, az óvoda környezetének tisztaságát, esztétikumát már csak 43 százalékban. Összességében is az óvoda épületének állapota sorolódott utolsó helyre – a szülőknek csak negyede (26 százalék) mondta nagyon fontosnak, ráadásul egytizedük (11 százalék) egyáltalában nem tekintette fontosnak –, ami azt jelzi, hogy a legtöbb szülő óvodaválasztáskor ebben a tekintetben hajlandó a leginkább megalkudni.

A gyermek irányában tanúsított egyéni bánásmód kevésbé vagy egyáltalában nem fontos voltát jelző relatíve magas arány (7,2) megítélésünk szerint a kollektív nevelés – korábban túlhangsúlyozott – de a szülők egy része számára ma is érvényes hagyományára utalhat.

8. ábra: Az óvoda minősítési szempontjainak fontossága a szülők körében (N = változónként 4008 és 4040 között) (%)

A szülők számára lehetőséget biztosítottunk, hogy a kérdőív kitöltése után írásos megjegyzéseket, észrevételeket fűzzenek gyermekeik óvodáztatásának témájához. A megkérdezettek több mint a fele (53 százalék) tett valamilyen általa fejlesztésnek tekintett javaslatot. A felvetett témák áttekintése jelzi, hogy sok szülő szívesen venne a jelenleginél több és igényesebb szolgáltatást az óvoda részéről. (1. táblázat)

1. táblázat: A szülők egyéb megjegyzései között a 2,5 százaléknál nagyobb előfordulási arányú témák (n=4138)

Megjegyzés	%
További külön foglalkozások	12,4
Változás az étkeztetésben	6,6
Az udvar állapotának javítása	6,3
További gyerekprogramok	6,0
Játékok beszerzése	5,8
Meglévő felszerelésének javítása	5,7
Fejlesztő játékok, szemléltető eszközök	4,9
Több mozgás	4,5
Az épület felújítása	4,4
Az óvoda több ismeretet nyújtson	4,0
Személyi feltételek javítása	3,5
Gyerek-centrikusabb hozzáállást az óvodapedagógusok részéről	2,9
Csoportlétszám csökkentése	2,8
Számítógéphasználat (pro vagy kontra)	2,6
Tornaszoba (tornaterem) kialakítása	2,5

Az óvodák általános értékelése céljából arra kértük a szülőket, hogy az iskolai osztályzás gyakorlatából ismerős 5 fokú skálán értékeljék gyermekük óvodájának általános teljesítményét (2. táblázat). Az óvodák 4,24-os átlageredményt érték el. A szülők több mint egyharmada (37 százalék) minősítette gyermeke óvodáját 5-ösre (jelesre), ami az intézménnyel való igen nagyfokú szülői elégedettség megnyilatkozásaként értelmezhető. A válaszadó szülők több, mint a fele 4-es (azaz jó) minősítést adott gyermeke óvodájának. A szülők 10 százaléka közepesre értékelte az általuk ismert intézményt, és csupán 1,1 százaléka értékelte 2-esre az óvodát. Statisztikailag elhanyagolható, hogy 6 szülő az adható legrosszabb minősítést adta gyermeke óvodájának. A vizsgálatban feltárt adatok egybevágóan azokkal az eredményekkel, melyek a közfeladatokkal való elégedettség mértékét jelzik a magyar felnőtt lakosság körében (Marián 1999). Az óvodák teljesítménye minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a 10 vizsgált közfeladat között az oktatás az elégedettségi rangsor 2. helyét szerezhesse meg.

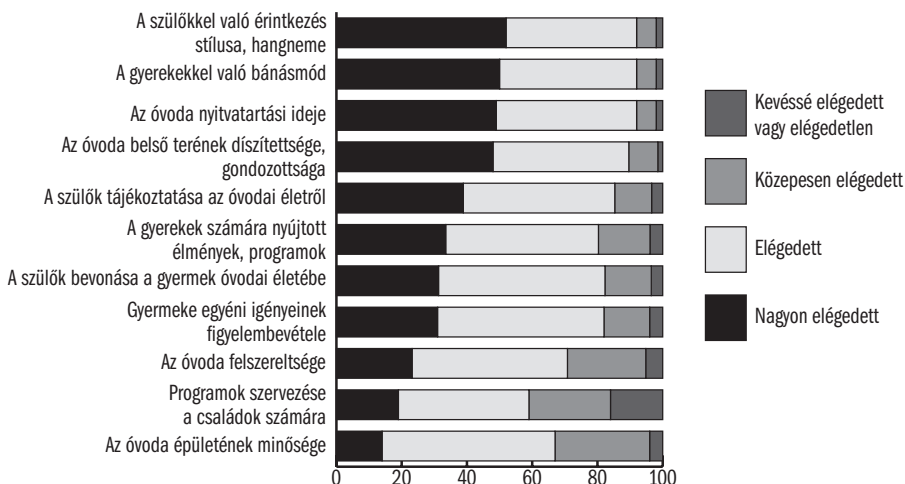
A szülői elégedettség mértéke egyetlen adatban összevonva nem nyújt reális és világosan értelmezhető információt a szülői értékítéletekről, ezért 11 rész-összetevőre bontva is vizsgáltuk azt. 11 tényező alapján számítva az óvodák 4,1-es átlagot értek el az ötfokú skálán, ami alig tér el a fent ismertetett eredménytől. Az egyes összetevőnként számított átlagok 3,6–4,4 között szóródtak (9. ábra).

2. táblázat: Az óvoda szülői értékelése

Osztályzat	Szülők (%)
5	36,5
4	52,0
3	10,2
2	1,1
1	0,1
Összes (N= 4066)	100,0

9. ábra: A szülők elégedettsége 11 szempont alapján (N = 4128) (%)

A legmagasabb elégedettségi mutatókat „a szülőkkal való érintkezés stílusa”, „a gyerekekkel való bánásmód”, „az óvoda nyitvatartási ideje”, valamint „az óvoda belső terének díszítettsége, gondozottsága” tényezők mentén mérhettük. Mind a négy összetevő esetében a válaszadók közel fele jelezte, hogy tökéletesen elégedett az adott területen az óvoda teljesítményével. Kiemeljük, hogy épp azon a két területen a legmagasabbak a szülői elégedettséget jelző mutatók, amely területeket a szülők az intézmény „emberi dimenzióiként” tartanak fontosnak: a gyerekekkel való bánásmód és a szülőkkal való kapcsolattartás.

Az elővizsgálat során az óvodavezetőkkel készült interjúk néhány esetben jelezték, hogy az óvodák hosszú nyitva tartása – többek között a szakképzett pedagógus kötelező jelenlétét előíró törvényi szabályozás miatt – nehézségekbe ütközik. Másképp fest a dolog a szülői oldal véleményét vizsgálva, ahol magas arányú elégedettséget regisztrálhattuk az óvodák nyitvatartási idejének tekintetében. Itt jegyezzük meg, hogy az óvodák országos szinten mérhető magas kihasználtságára vonatkozó statisztikai adatokat a szülői válaszok nagymértékben alátámasztották. A gyerekek naponta átlagosan 7 óra 16 percet töltenek az óvodában (szórás: 1 óra 27

perc). Leghosszabb annak a gyermeknek az óvodai napja, aki 11 órát tölt az óvodában, legrövidebb pedig annak, aki egyelőre csak napi 2 órát van ott.

Már az elővizsgálat helyszíni adatfelvételeinek szakaszában megmutatkozott, hogy az esztétikai nevelés központi szerepet tölt be az óvodai munkában. Az óvónők találékonysága a környezet esztétikai megformálása terén már jelezte magas szintű, tudatos szakmai igényességüket. Ezt igazolták vissza a szülők, amikor 90 százalékban elégedettségüket fejezték ki az óvoda belső terének díszítettségével, és csupán 10 százalékban tartották közepesen kielégítőnek az óvodai viszonyokat ebből a szempontból.

A szülők közelítőleg harmada nyilatkozott úgy, hogy teljesen elégedett az óvoda által biztosított tájékoztatással, a gyermekek számára nyújtott programokkal és ezek mértékével, illetve azzal, hogy milyen mértékben vonják be őt gyermeke óvodai életébe, valamint azzal, hogy mennyire veszik figyelembe gyermeke egyéni igényeit. Megjegyzendő, hogy a „nagyon elégedettek” arányának csökkenése nem csak az „elégedettek” arányát növelte 50 százalékhoz közelire, hanem a közepesen elégedettek arányát is magasabbra (11–16 százalék közé) emelte. Az óvodák tehát a szülők tájékoztatása, a szülők bevonása, valamint a gyerek igényeinek figyelembevétele terén – azaz a szervezést igénylő területeken – valamivel kevésbé jól teljesítenek, mint a szervezést nem igénylő egyéb emberi dimenziókban.

A legalacsonyabb elégedettségi mutatókat az „óvoda felszereltsége” (23 százalék), a „családok számára szervezett programok” (18 százalék) és az „óvoda épületének minősége” (13 százalék) változók mentén mértük. Ez utóbbi – mint korábban láthattuk – az óvoda megítélésének vonatkozásában a legkevésbé fontos a családok számára, így ezen a területen várhatóan továbbra is számítani lehet a szülők toleranciájára. Kedvezőtlenebb, hogy az óvodák egy része láthatóan nem volt képes oly mértékben fejleszteni felszereltségét, hogy az megfeleljen a szülői igényeknek.

A helyzet érdemi javulása egyelőre nem várható. Az oktatási közkiadások emelkedése a pedagógus béremelésekben jelent meg, aminek következtében az óvodák felhalmozási és dologi kiadásainak aránya az oktatási kiadásokon belül csökkenő tendenciát mutatott az elmúlt években –, annak ellenére, hogy a 2002-es év átmenetileg a „bőség” évének volt tekinthető (3. táblázat). Célzott fejlesztési programok hiányában az óvodák felszereltsége és épületeinek minősége várhatóan továbbra is jelentős mértékű szülői elégedetlenség előidézője marad.

3. táblázat: Az óvodák felhalmozási (beruházási) és dologi kiadásainak az aránya az oktatási kiadásokon belül 2001–2004 (%)

Év	A felhalmozási kiadások aránya		A dologi kiadások aránya	
	a központi költségvetésből	az önkormányzati költségvetésből	a központi költségvetésből	az önkormányzati költségvetésből
2001	1,0	1,9	21,7	6,2
2002	1,6	2,7	17,9	5,2
2003	0,9	1,3	14,3	4,2
2004	0,6	1,2	17,1	4,4

Forrás: OM, Oktatási Évkönyv, 2003/2004 és 2004/2005.

Jelzés értékű, hogy a „családok számára szervezett programok” vonatkozásában a legmagasabb (16 százalék) az elégedetlenek és a kevéssé elégedettek aránya. A szülők több programot, rendezvényt igényelnek az óvodáktól. Jelentős tehát azoknak az aránya, akik gyermekük óvodáját „közösségi centrumként” fogják fel. Tény, hogy diagnosztikus jellegű tanulmányában Hankiss Elemér még a 80-as évek elején megállapította, hogy az 1948-as rendszerváltás következtében a közösségi szerveződések vonatkozásában a magyar társadalmat „válság és hiány” állapot jellemzi (Hankiss 1980). Hosszabb távon derül ki, hogy az általunk regisztrált szülői igények mennyiben ösztönzik az óvodákat „szolgáltatói profiljuk” bővítésére.

Összefoglalás

A rendelkezésre álló humán erőforrások színvonalának növekvő jelentősége van az egyes országok, térségek gazdasági teljesítőképessége szempontjából, ezért az oktatás mint közzefeladat – beleértve az óvodáztatást is – növekvő mértékben került a figyelem középpontjába az elmúlt évtizedekben. Megfigyelhető, hogy a stratégiai jellegű fejlesztéspolitikák az oktatási rendszer korszerűsítését, hatékonyságának növelését tűzik ki elérendő célul. Általános irányelv, hogy a tanulási potenciállal rendelkező polgárok minél szélesebb köre jusson tanulási lehetőséghez. Egyes országokban a „lifelong learning” stratégia konceptualizálásában az óvodák – pontosabban a kisgyermekkorai nevelés intézményei – sajátosan egyedi, kitüntetett szerepet töltenek be, hiszen – ha maga a tanulás¹⁴ nem is – de annak intézményes szakasza többnyire az óvodai élettel kezdődik az egyes generációk számára. A „lifelong learning” keretében megfigyelhető másik jelenség, hogy az intézményrendszer a társadalmi igényekre, szükségletekre alapozottan kerül bővítésre, így az óvodai – kisgyermekkorai – nevelés egyre inkább az intézményhasználók érdekeinek és igényeinek megfelelően kerül értelmezésre.

A szülők jelentős segítséget nyújthatnak az óvodai élet gazdagításában, dinamizálásában. Kutatásunkban közel egytized részük tartaná fontosnak, hogy nagyobb beleszólást kapjon az óvodai élet tervezésébe. A szülői elégedettséget firtató kérdésekre adott válaszok azt jelzik, hogy jelentős arányban vannak, akik szívesen vennék, ha az óvodához kapcsolódóan több rendezvényen, családi programon vehetnének részt. Hasonlóképpen gazdagabb programot várnának az óvodától gyermekeik számára is. Az óvodai élet megtervezésekor célszerű tehát figyelembe vennie az óvodapedagógusoknak, hogy a szülők egyre inkább szolgáltató jellegű intézménynek tekintik az óvodát. Az óvoda funkcionális bővülésének szülők által jelzett igénye – megítélésünk szerint – nem egyszerűen több szabadidős program szervezésének a feladatát rója az óvodára, hanem olyan stílusváltás – hosszú távú stratégia – szükségességét jelzi, mely alapján a helyi igényekhez alkalmazkodó „közösségi centrummá” alakítható az óvoda. A közös programok, a közös szervező munka se-

¹⁴ Tanuláson ez esetben a nem formális, illetve informális tanulást értjük elsősorban, ami nem mond ellent annak, hogy ez intézményi keretek között valósul meg.

gítheti a partneri kapcsolat kialakulását a gyermekek fejlesztésében elkötelezett felek – a család és az óvoda – között.

Az óvoda szolgáltató jellegének erősítését igénylik a szülők a gyermekeik számára nyújtott külön foglalkozások terén is. A külön foglalkozások tartalmukban, irányultságukban olykor a divatszerű jelenségekhez hasonlóan sokfélék, de egy jól elkülöníthető csoportjuk az iskola-előkészítés irányába hat. A jellegükben iskola-előkészítő különprogramok megszervezése és a nevelési programhoz illesztése, esetenként ellentmondásos feladat. A nehézséget az okozza, hogy a szülők többségének értékítéletében az iskola-előkészítéssel kapcsolatos külön foglalkozásoknak – függetlenül azok fejlődés-lélektani indokoltságától – megkérdőjelezhetetlen legitimitása van. Ráadásul az óvoda iskola-előkészítő funkciójának erősítésére irányuló – szülői részéről jelentkező – nyomást felerősíthetik a helyi tanítóknak az óvodai felkészítés eredményességére vonatkozó észrevételei, illetve azok a kritikai megjegyzések, amelyek a „régimódi” pedagógiai elvek továbbélése vagy a rutinszerűség okán marasztalják el az intézményt. (Esetenként a gyerekek körében is megjelent az igény az „iskolai élet” óvodai megkezdésére.) Az óvodapedagógiának tehát külön figyelmet kell fordítania arra, hogy kialakítsa az iskolára való felkészítés szakmai határait, útját állva azoknak a törekvéseknek, melyek – nyíltan vagy rejtetten érvényesülve – az iskolásítás irányába hatnak. Az óvoda szolgáltató jellegének szakmai kritériumok nélküli megerősödése nem kívánatos irányba terelheti az intézmények nevelési gyakorlatát.

Teljesen egyöntetű a szülők véleménye abban a tekintetben, hogy az óvodai nevelés meghatározóan befolyásolja a gyermek későbbi iskolai előmenetelét. A társadalmi közgondolkodás alapján is indokolt tehát az óvodahálózatot az iskolarendszer integráns részeként felfogni. Fontosnak ítéljük ugyanakkor, hogy a közgondolkodásban az óvoda iskola-előkészítő szerepével kapcsolatos elképzelések kiegészüljenek az óvodai nevelés önértékét, autonómiáját előtérbe állító felfogással, melynek révén előtérbe kerülhet az óvodák sajátos – az iskolaitól éppen eltérő – nevelési filozófiája, értékrendje.

A szülők óvodaválasztása természetszerűleg eredményezi, hogy az óvodák bizonyos vonatkozásban rivalizálásra kényszerülnek, különösen, ha az adott körzetben a csökkenő gyermeklétszám megnehezíti vagy lehetetlenné teszi az intézmények megfelelő feltöltését. (A fenntartói érdeklődés és elvárások is generálhatnak versenyt az intézmények körében, de tapasztalataink szerint, ennek kisebb a jelentősége.) Az intézmények számára paradox helyzet adódik abból, hogy bár érzékelik a versenyhelyzetet, megfelelő mértékű önállóság és anyagi erőforrás híján, korlátozott mértékben felelhetnek meg a kihívásoknak. Sok intézmény működik abban az ellentmondásos helyzetben, hogy miközben világosan látja a szülői igényeket, nincs lehetősége a helyzet érdemi változtatására. Esetenként az sem áll módjukban, hogy a szülők számára világossá tegyék az összefüggést az óvoda működési feltételei és a fenntartó felelősségi köre között.

IRODALOM

- Education Policy Analysis, 2001. OECD, Paris.
- EPSTEIN, J. L. (1995). *School/family/community partnerships: Caring for the children we share*. Phi Delta Kappan, 76. (9, May).
- HANKISS ELEMÉR (1980) Közösségek: válság és hiány. *Valóság*, No. 9.
- KOLOSÍ, TÓTH & VUKOVICH (2000) *Társadalmi riport 2000*. Budapest, TÁRKI.
- KOZMA TAMÁS (2002) Iskolai műveltség. *Educatio*, 4.
- Közlemény az Országos Köznevelési Tanács 2003. december 11-i üléséről; <http://www.om.hu/main.php?folderID=313&articleID=2054&ctag=articlist&iid=1>
- MARIÁN BÉLA (1999) A lakossági vélemények alakulása a közoktatásról. Kézirat. Marketing Centrum – Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ. Idézve: *Jelentés a magyar közoktatásról 2000* (eds: Halász Gábor & Lannert Judit), 397. o.
- OECD Oktatási Igazgatóság: A kisgyermekkorai nevelés és gondozás irányelvei – Magyarországi Országjelentés az OECD „A kisgyermekkorai nevelés és gondozás szakmapolitikájának tematikus vizsgálata” című programjához. Országos Közoktatási Intézet, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 2005.
- Oktatási Minisztérium: Oktatás-statisztikai évkönyv 2004/2005; Budapest, OM. 2005. <http://www.om.hu/download.php?ctag=download&docID=291> (letöltés: 2005. szeptember 28.)
- Priorities for Policy Analysis in PISA 2006, EDU/PISA/GB (2005) 19; 2005, Reykjavik, Iceland;
- VÁGÓ IRÉN (2002) Óvodai intézményrendszer, óvodai nevelés az ezredfordulón. *Új Pedagógiai Szemle*, No. 12.
- VILLÁNYI GYÖRGYNÉ (2001) *Kisgyermeknevelés az OECD országában*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=szakmai-2001-Villanyi> (letöltés: 2006.01.15.)